

ZİYA GÖKALP VE ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR VE MEDENİYET KAVRAMLARINA DAİR GÖRÜŞLERİ

ZİYA GOKALP AND ATATURK'S VIEWS ON THE CONCEPTS OF CULTURE AND CIVILIZATION

Emine Nihal GİRAY*

Öz

Kültür kavramı hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmış ve içeriği pek çok sosyolog ve antropolog tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Kültür ve medeniyet kavramları, bazen aynı anlamda, bazen de farklı anlamlarda değerlendirilmektedir. Türk düşünce tarihi ve Türk sosyoloji tarihinde kültür ve medeniyet konuları üzerinde durmuş önemli isimlerden biri, Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in her zaman önceliği milletin kurtulmasıydı ve bütün çalışmaları bu amaca yöneliktir. Bu nedenle kültür ve medeniyete dair görüşleri konjonktüre göre farklılık göstermektedir. Onun fikirleri, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminde yöneticilere ve aydınlara yol göstermiştir. Atatürk ise Yeni Türk devletini güçlendirecek millî değerleri belirlerken kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmamıştır. Kültür öğeleri kendini yenilerken "millî"lik vasfını asla yitirmemek zorundadır. Böylelikle millî kültür çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkacak ve uluslararası alanda kendini gösterecektir. Medeniyete ulaşmanın yolu, millî kültür vasıflarının korunması ve yükseltilmesiyle mümkündür.

Anahtar kelimeler: Ziya Gökalp, Atatürk, kültür, millilik, medeniyet

Abstract

Various definitions have been made about the concept of culture and its content has been tried to be determined by many sociologists and anthropologists. The concepts of culture and civilization are sometimes used in the same sense and sometimes in different senses. In the history of Turkish thought and Turkish sociology, Ziya Gökalp was one of the most important figures who focused on culture and civilization. Gökalp's priority was always the salvation of the nation and all his works were directed towards this goal. Therefore, his views on culture and civilization differ according to the conjuncture. His ideas guided the rulers and intellectuals during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic. Atatürk, on the other hand, did not separate culture and civilization while determining the national values that would strengthen the new Turkish state. While the elements of culture renew themselves, they must never lose their nationality. In this way, national culture will rise above the level of contemporary civilization and show itself in the international arena. The way to reach civilization is possible through the protection and promotion of national cultural qualities.

Keywords: Ziya Gökalp, Atatürk, culture, nationality, civilization

Giriş

Kültür kavramının, Türkçesi tarla tarımı olarak ifade edilen 'agricultura' kelimesinden türediği tahmin edilmektedir. Buna karşılık uygarlık, 'civitas' yani kent kelimesinden çıkmıştır. Kültür, insanın yerleşik yaşama geçmesiyle doğmuştur. Yaşama biçimleri, davranışların değişimi, zenginleşme hep kentte olmuştur. Medeni veya uygar hem batı dillerinde hem de Türkçede "ince, zarif, bilgili ve şehirli" anlamlarına gelmektedir. Medeniyeti, kültürün gelişmiş, büyümüş, yayılmış ve bütünleşmiş biçimi olarak tanımlamak mümkündür.¹ Bu kavramları birbirinden ayıranlar, kültürü sadece *manevi öğeler bütünü*, uygarlığı ise, *maddi öğeler bütünü* olarak ele almaktadır.² Nesnel anlatımıyla kültür insanın

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (nihalgiray@gmail.com), ORCID ID: 0000-0003-0324-3211

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 02. 02. 2024

Makale Kabul Tarihi: 15.05.2024

¹ Ahmet Mumcu, "Atatürk'ün Kültür Anlayışında Hukukun Yeri", Belgelerle Türk Tarihi, Sayı: 58, 2001, s. 26-27.

² Mahmut Tezcan, Atatürk ve Eğitim Bilimleri, Anı Yayıncılık, Ankara 2000, s. 59.

yarattıklarının tümüdür. Böylelikle bir bütün oluşturan kültür, yaratılan araç-gereçlerle *maddî*, anlamlar, değerler ve kurallar ile *manevî* kültür ayrımını sağlar.³

17. yüzyıla kadar *kültür* kelimesi Latince, toprak sürmek, ekip biçmek anlamına gelmiştir. Fransız düşünürü Voltaire, kültür sözcüğünü insan zekâsının oluşumu ve yüceltilmesi anlamında kullanarak, söz konusu sözcüğe yeni bir anlam kazandırmıştır. Tarım ve hayvan yetiştiriciliği anlamına gelen kültür sözcüğü zamanla insan yeteneklerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi anlamında kullanılmaya başlanır. 18. yüzyılda ise '*medeniyet*' kavramı ortaya çıkar. Bu yüzyıl boyunca kültür ve medeniyet birbirinin yerine kullanılan terimlerdir. Kullanım alanlarına bakınca kültür kavramı inançları ve dini içerirken, medeniyetin yalnızca din dışı ilerlemeyi anlattığı görülmektedir. Aydınlanma düşüncesi, bu iki terim arasında keskin bir ayrım yapmamış, kültürü de medeniyeti de her toplum için geçerli bir gelişme modeli olarak değerlendirmiştir. 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına değin kültür-medeniyet çatışması görülmektedir. Bu çatışmanın nedeni sanayileşmenin, ticaretin ve kentleşmenin yaygınlaşmasıdır.⁴

Ziya Gökalp Fransızca "*culture*" kelimesinin karşılığı olarak "*ekmek ve ziraat yapmak*" anlamına gelen Arapça "*hars*" kelimesini alıp kullanmıştır. Gökalp'in etkisiyle 1915'ten 1930'a kadar hars kelimesi Türk fikir hayatında kültürün karşılığı olarak kullanılmıştır.⁵ Hars kelimesi Arapçada "ziraat, toprağın işlenmesi" anlamına gelen "*haraset*"ten türetilmiştir. Sözcüğün kökenindeki anlamı Latincedeki "*cultura*"ya benzemekle birlikte farklı anlamlarda kullanılır hale gelmiştir. Türkçe'nin mümkün olduğunca yabancı sözcüklerden arındırılması çabasının bir ürünü olarak Türk Dil Kurumu tarafından hars yerine "*ekin*" sözcüğü önerilmiş fakat bu sözcük yaygınlık kazanmamıştır.⁶ "Medeniyet" kavramı yerine Türkçedeki "*uygarlık*" kelimesi, Atatürk döneminde Türk diline yeniden kazandırılmıştır.

Kültür kelimesi öz Türkçede kök manasına uygun olarak '*ekin*' kelimesi karşılmaktadır. Kültürün çok çeşitli tanımı olmasına rağmen, onu en iyi anlatan kök manasıdır. Ekin her şeyden önce insanların yaşamlarını temin eden gıdadır. Buna dayanarak kültür kavramına giren diğer şeylerin de hayatî manası vardır diyebiliriz.⁷

Kültür ve Medeniyet Kavramına Dair Görüşler

Ziya Gökalp de kültür ve medeniyet arasında ayrım yapan sosyologlardandır. Ona göre kültür ve medeniyet iki ayrı kavramdır; "*Hars (kültür), millîdir. Medeniyet ise beynelmileldir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, aklî, iktisadî ve fenni hayatlarının ahenkdar bir mecmuasıdır. Medeniyetse, aynı (mamure) memuriyet idaresine dahil birçok milletlerin içtimaî hayatlarının müşterek bir toplamıdır.*"⁸

Gökalp, medeniyet sözcüğünün karşılığı olarak Fransızca "*La civilisation*" sözcüğünü kullanmaktadır. Ona göre bütün insanlar aynı medeniyete sahip değillerdir. Medeniyet tek değil, çeşitlidir; "*Hangi zamanda ve mekânda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirine komşu oldukları için, aynı müesseselere mâlik olan cemiyetlerin mecmuuna 'medeniyet zümresi' denilir. (Medeniyet, bu cemiyetler arasındaki müşterek müesseselerin mecmûudur) Medeniyet zümreleri de siyasî ve dinî cemiyetler gibi, tâyini ilmen kabil hudutlarla*

³ Emre Kongar, Kültür Üzerine, Remzi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 19

⁴ Sulhi Dönmezer, "Çağdaşlaşma Uygurlık ve Türk-Toplumunu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 31, Ankara 1995, s. 6; Şarika Gedikli Berber, "Atatürk'ün Millî Medeniyet Ufku", Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı: 4, 2009, s. 161.

⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Kültüre Dair", Türk Yurdu, Sayı: 253, 1956, s. 571-572.

⁶ Şerafettin Turan, Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 15.

⁷ Mehmet Kaplan, "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar", Türk Kültür ve Medeniyeti, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, Ankara 1976, s. 53.

⁸ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 25.

birbirinden ayrılmışlardır. Medeniyet zümrelerinin de milletler gibi, husûsî tarihleri vardır. Bir medeniyet zümresi, muayyen bir mekân ve zaman içinde, doğar, yaşar ve ölür."⁹

Ziya Gökalp, kültürü bir milletin din, dil, ahlak, hukuk, akıl, estetik, güzel sanatlar, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür¹⁰ şeklinde tanımlarken kültürün millete özgü olduğunu ifade etmektedir. Bu etkinlikler hem kültür hem de medeniyete ait kategorilerdir. Ancak bilimsel ve düşünsel hayatlar öncelikle medeniyetin unsurlarıdır. Medeniyete ait olan bu iki etkinlik halkın adetlerine, yani millî kültürüne gerçek anlamda uyum sağlayabilirse millî kültürün öğeleri haline gelebilirler.¹¹

Gökalp zamanla medeniyet tarifini genişletmiş kültür tarifine yakın bir anlayışı benimsemiştir. Her medeniyet ayrı bir sisteme mensuptur. Medeniyetler birbirleriyle karışmazlar, mevcut oldukları sahalarda ve evrimleri farklıdır. "*Medeniyetler elbise gibidir. Nasıl ki fertler elbiselerini değiştirebilirlerse, milletler de medeniyetlerini değiştirebilirler*" noktasına gelmiştir. Bir millet tarihi boyunca başka medeniyetlerin mensubu olabilir. Nitekim Türk toplumu da iki defa medeniyet değiştirmiştir. Türkler Orta Asya'da iken, Uzak Şark medeniyet dairesine, İslamî Sultanlık devresinde Orta Doğu medeniyet dairesine, millet devrinde ise Batı medeniyetine girmişlerdir. Birbirine zıt medeniyetler, aynı cemiyet içinde yan yana yaşayamazlar. İki dinli bir fert olamadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz.¹²

Gökalp'in analizinde medeniyet kurumları, kültür ise değerleri içermektedir.¹³ Toplumların son aşaması '*harsî milletler*' biçiminde ortaya çıktığı için, hiçbir toplum henüz bu aşamaya erişmemiştir. Ancak ileri Batı ülkeleri "*teşrii milletten harsî millete*" geçiş aşamasındadırlar. Gökalp'in yaklaşımlarından "*harsî millet*" modelinin aslında gerçekte var olan değil, gelecekte ortaya çıkması beklenen ideal bir model olduğunu anlıyoruz. Bu çerçevede Gökalp'in evrimci bakış açısıyla¹⁴ toplumlar, ilkel kavimler biçiminden, dinsel millet, yasal millet ve en sonunda kültürel millet aşamasına ulaşacaklardır.¹⁵

Gökalp, kültürü bireyi aşan bir gerçeklik olarak kabul ettiğinden, insan ürünü olan medeniyetten ayrılması gerektiğini belirtir. Zira her kültürün farklı bir mantığı, farklı bir estetiği ve farklı bir dünya görüşü vardır. Hars ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın duygulardan, medeniyetin ise dışarıdan alınan akıl, metot ve bilgilerden oluşmasıdır. İnsanda duygular belirli bir yönetime ve iradeye sahip değildir. Bir millet diğer milletin dinî, ahlakî, estetik duygularını taklit edemez. Medeniyet ise bireylerin iradî olarak yaptıkları davranışlar sonunda ortaya çıkar. Hukuk, güzel sanatlar, iktisat ve pozitif bilimlerle ilgili bilgiler yöntem ve irade ile alakalı şeylerdir. Bir medeniyetin ilmî kavramları, fennî aletleri, iktisadî ürünleri taklit ve karşılıklı değiştirme yoluyla bir halktan diğer bir halka geçer, başlangıçta küçük bir

⁹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 19-20.

¹⁰ Gökalp'e göre harsın belirlediği alanlar din, ahlak, hukuk, estetik ve güzel sanatlar (bediyye), dil, iktisat, fen olarak önce yedidir. Daha sonra bunlara 'aklı' yaşamı da ekleyerek sekize çıkarıyor. Hars'tan söz ederken güzel sanatların hemen hemen bütün dallarına değiniyor. Böylece Gökalp'in 'hars manzumeleri' ona çıkmış oluyor. Bunlar, din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, güzel sanatlar, iktisat, dil, teknik ve bilimdir. Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 54.

¹¹ Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul 2009, s. 70.

¹² Halil İnalçık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 173; Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s. 39.

¹³ Emre Kongar, a.g.e., s. 54.

¹⁴ Ziya Gökalp, metodolojisini evrimci toplum modeli üzerine kurmaktadır. Buna göre toplumlar dört aşamalı bir evrimden geçerler. Her aşamanın kendine özgü toplumsal katmanları (içtimai tabaka) bulunur. Toplumların önce genel doğrultuda aşiret, kavim ve ümmet aşamalarından geçtiğini, son olarak da millet olduklarını kabul eder. Kendi kavramlarıyla toplumlar cemia, camia ve cemiyet biçiminde bir evrim geçirirler. Bu evrim aşamaları zorunlu ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla her toplum sözcüğü cemiyet aşamasına geçmeden önce mutlaka cemia ve camia evrelerini yaşamak zorunda kalacaktır. Ayşe Yıldırım, "Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: Kültür-Uygurluk Tezi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, 2013, s. 10.

¹⁵ Emre Kongar, a.g.e., s. 47.

toplulukta ortaya çıkar, daha sonra ülkeleri, kıtaları ve sonunda tüm insanlığı içine alır. Bu bağlamda medeniyet, kültürün dışında bir değişim dinamiğidir.¹⁶ Bununla birlikte, kültürün kendi içinde gelişen doğal bir evrimi vardır, dışarıdan gelen etkilerle zorla değiştirilemez. Dışarıdan kendi yapısına uygun medeniyet unsurlarını alırken, uymayanları kendi bünyesinde barındırmaz. Bu noktada kavramsal olarak ifade edilmemiş olsa da *kültürel seçicilik* süreci vurgulanmaktadır. Kültürün temel işlevi ise; toplumun bireyleri arasında dayanışma, birlik ve bütünlüğe sağlamasıdır.¹⁷

Atatürk, Gökalp'ın "hars" ve "medeniyet" ayrımına karşıdır. Atatürk için kültür ve medeniyet ayrılığı yoktur. Kültürü öğelerine ayırarak şöyle bir tanım yapmıştır; "*Medeniyetin ne olduğunu hep başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti hars'tan ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için hars ne demektir, tanımlayalım. Hars, insan toplumunun devlet hayatında, düşünce hayatında ve ekonomik hayatta yapabileceği şeylerin toplu sonucudur. Bir milletin medeniyeti dendiği zamanda, hars namı altında saydığım, insan toplumunun devlet, düşünce ve ekonomik olarak üç nevi faaliyetinden başka bir şey düşünülemez. Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz, diğer milletlere de tesirini gösterir, büyük kıtalara yayılır. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve yaygın harsa medeniyet diyorlar.*"¹⁸ Görüldüğü gibi, Atatürk insan faaliyetlerini üç gruba ayırmaktadır. İlk grubu oluşturan devlet hayatının kapsamı içerisinde yönetim, hukuk ve siyaset gibi alanlar bulunur. İkinci grup olan fikir hayatı içindeyse; ilim, içtimaiyat ve güzel sanatları zikreder. Matematik ve doğa bilimleri gibi deneysel bilimler yanında toplumbilim veya beşerî bilimler ile güzel sanatlar da bu grubun içinde yer alır. Üçüncü grup olan iktisadî hayatta ise, endüstri ile kara, deniz ve hava ulaştırma faaliyetleri ile iletişim faaliyetleri bulunmaktadır.¹⁹

Ziya Gökalp, millî kültürü güçlü; fakat medeniyeti zayıf bir milletle, millî kültürü bozulmuş fakat medeniyeti yüksek bir millet siyasi savaşa girdiğinde, kültürü güçlü olan milletin her zaman galip geleceğini düşünmektedir. Buna örnek olarak Roma İmparatorluğunu vermiştir. Roma'nın, birçok milleti egemenliği altına almasındaki sebepler arasında, kültürünün çok güçlü olmasının önemli bir yer tuttuğunu savunmaktadır.²⁰ Atatürk bu konudaki görüşünü, medeniyeti *devlet, düşünce ve ekonomik* olarak üç nevi insan faaliyeti olarak değerlendiğini tanımına atıf yaparak şöyle açıklamıştır; "*(..)İstanbul'un zaptı hâdisesini mütalâa ederken, diyenler vardır ki: Bizanslılar Türklerden daha medeni idiler, fakat Türklerin harsı kuvvetli olduğu için galip ve muvaffak oldular. Bu telâkki ve izah doğru değildir. Hakikatte Türkler Bizanslılardan hem daha medeni idiler hem de ırkî karakterleri onlardan yüksekti. Medeniyet dediğimiz harsın, üç mühim unsurunu göz önünde tutarak hadiseyi mütalâa edersek, fikrimiz kolaylıkla izah edilmiş olur: İstanbul'u zapteden Türkler devlet hayatında elbette Bizans imparatorluğundan çok yüksekti. Türklerin İstanbul fethinde inşa ve icad ettikleri gemiler, toplar ve her nevi vasıtalar, gösterdikleri yüksek fen iktidarı, bilhassa koca bir donanmayı Dolmabahçe'den, Haliç'e kadar karadan nakletmek dehâsı, daha evvel Boğaziçi'nde inşa ettikleri kaleler, aldıkları tedbirler Bizans'ı zapteden Türklerin fikir ve fen âleminde ne kadar ileri olduklarının yüksek şahitleridir. (...) Hülâsa, medeniyet harstan başka bir şey değildir. Hars medlûlünü seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indirmemelidir. Bu arzettiğim telakkî birbirinden ayırt edilmesi güç olan medeniyet ve harsın tarif, izah ve anlaşılmasının kolaylığı da mucip olur.*"²¹ Atatürk'e göre,

¹⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 34; Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 30-31 Emre Kongar, a.g.e., s. 54-55.

¹⁷ Halil İnalçık, a.g.e., s. 170; Ayşe Yıldırım, a.g.m., s. 13.

¹⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 269.

¹⁹ Aydın Sayılı, "Atatürk ve Millî Kültürümüz", Erdem, Cilt: 6, Sayı: 17, Ankara 1990, s. 325.

²⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 37-38.

²¹ Afet İnan, a.g.e., s. 384.

Türklerin Bizanslıları yenilgiye uğratmalarının sebebi, yüksek kültürlerinden değil, Gökalp'in medeniyet kavramı içerisinde değerlendirdiği fen ve teknik gelişmeler alanında, Bizanslılardan üstün olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylelikle Atatürk'ün, bir toplumun yaşamını, birbirleriyle etkileşim içinde bulunan öğeler toplamı olarak anladığını görüyoruz. Bu öğelerden millete özgü olanları hars, sınırları aşanları ise medeniyet olarak tanımlıyor. Atatürk'ün kendi dönemi içinde yaptığı bu değerlendirmeler, bugün de geçerliliği olan tanımlamalardır.²²

Atatürk bir başka konuşmasında da kültürü şöyle tarif etmiştir; “*Kültür okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, uyanık davranmak, düşünmek, zekâyı eğitmektir. Yine insan enerjisiyle ve fakat doğanın ona ilgi gösterildikçe tükenmez yardımıyla, yükselen, genişleyen insan zekâsı, sınırsız kavrayış anlamında ‘insanım’ diyen özel nitelik kazanır. İnsan, hareket ve faaliyetin, yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle olunca kültür; yukarıda işaret ettiğimiz insanlık niteliğinde insan olabilmek için bir temel unsurdur.*”²³ Başka bir deyişle insanın yeteneklerinin işlenmesi gerekmektedir. Bu geliştirilen yetenekler bir dinamizm içinde gelişirse kültür meydana gelecektir. Görüldüğü üzere Atatürk kültürü, toplum faaliyetlerinin tümü olarak ele aldığı gibi, toplumu oluşturan bireylerin çeşitli durumlar karşısında zihinlerindeki özümlemiş ve bütünleşmiş bilgi birikimi olarak da tanımlamaktadır.²⁴ Kültür sözcüğünün felsefe açısından en yaygın anlamı iyi eğitim ve öğretim görmüş ve bu eğitim yoluyla zevkini, kritik zihniyetini ve dengeli değer yargılarına ulaşma yetisini kazanmış bir kimsenin sahip olduğu bir vasıf olarak verilmektedir. ‘*Kültürlü insan*’ ve ‘*genel kültür*’ denildiği zaman kast edilen mânânın da bu olduğu ifade edilmektedir.²⁵

Atatürk, yalnız fikir hayatını değil hareket ve faaliyetleri de kültürle ilişkili görür. 1924 yılında Dumlupınar’da Başkumandanlık Meydan Muharebesi’ni anlatırken askerî harekâtın başarısında maddî güçler ile birlikte bütün güçleri ve özellikle ahlâk ve kültür üstünlüğünü gerekli gördüğünü açıklamıştır; “*(..)Harp, muharebe ve nihayet meydan muharebesi, yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir; milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi, milletlerin, bütün mevcudiyetleri ile ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlaklarıyla, kültürleriyle, kısaca bütün maddi ve manevi kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada, çarpışan milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri ölçülür. Netice, yalnız cismani kuvvetin değil, bütün kuvvetlerin, bilhassa ahlaki ve kültürel kuvvetin üstünlüğünü ispat derecesine vardır.*”²⁶ Görüldüğü gibi Atatürk, kültürü sadece bir bilgi yığını olarak değil, bir vasıf uygunluğu ve vasıf üstünlüğü olarak da değerlendirmektedir.²⁷

Yine bir başka tanımlamasında insanlık vasıflarına atıf yapmaktadır; “*Kültür, tabiatın yüksek feyizleriyle mesut olmaktır. Bu ifade içinde çok şey mündemiçtir. [saklı olandır] Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vs. bunların hepsi insanlık vasıflarındandır. İşte kültür kelimesini mastar şekline soktuğumuz zaman [kültür geliştirmek, kültür yaymak] insana verdiği yüksek vasıfları kendi çocuklarına, hafîdlerine [torunlarına] ve atisine [geleceğine] vermesi demektir. Buraya kadar anlatmak istediğimiz, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocukları kültürel insanlardır. Yani hem kendileri kültür sahibidirler hem de bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk milletine yaymakta olduklarına kanidirler.*”²⁸ Atatürk'ün bu

²² Emre Kongar, a.g.e., s. 68.

²³ Afet İnan, a.g.e., s. 374.

²⁴ Aydın Sayılı, a.g.m., s. 326.

²⁵ Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 10.

²⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 16, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 286.

²⁷ Suat İlhan, “Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 18, Ankara 1990, s. 10.

²⁸ Afet İnan, a.g.e., s. 374-375.

tespitinde de faydacı görüş egemendir. Kültürün kişiye yönelik yararını vurgulamaktadır. Atatürk'ün kültür ve medeniyetten beklentisini, insancıl özelliklerin güçlü ve üst düzeyde olması şeklinde anlamak mümkündür. Fakat buna rağmen kültürü yalnız güzel sanatlarla açıklamamış, ekonomik, sosyal, bilimsel, politik faaliyetlerin bütününe kültür ile birlikte düşünmüş, gerek kişisel yaşamımızda, mutluluğumuzda, gerekse millî hayatımızda ve gelişmemizde kültürü en önemli kaynak ve önemli etken olarak görmüş ve göstermiştir. Bu, temel politikaların kültürel kalkınmaya yönelik olmasını isteyen bir yol gösterme olarak değerlendirilebilir.²⁹ Bununla birlikte Atatürk, insanı kültür taşıyan bir varlık olarak görüyordu. Kültürün sadece kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa geçen bir olgu olmayıp, gelecek kuşaklara aktarılması gereken ve yeni kuşakların ancak yaşayarak elde edebilecekleri bir değerler topluluğu olduğunu da işaret etmekteydi.³⁰

Tezhib ve Harâset-i Fikriyye

Atatürk, 1921 yılında Bursa'da toplanan Millî Eğitim Kongresinde ise şunları söylemiştir: “*Millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafelerinden ve fitri niteliklerimizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i millîyye ve tarihiyyemizle mütenâsip bir kültür kastediyorum. Çünkü davayı millîmizin inkişâf-ı tâmmı, ancak böyle bir kültür ile temin edilebilir. Lâ-ale't-tayîn bir ecnebi kültürü, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Harâset-i Fikriyye [kültür] zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir.*”³¹ Tesirlerden uzak, millî karakterimize bir kültür derken, Doğu'nun ve Batı'nın değişimlere açık olmayan ideolojileri, fikriyatına işaret etmektedir. *Seciyye-i millîyye* ve *dehâ-i millî* gibi sözler ise faziletlerimiz ve insanî hasletlerimize ilişkin millî vasıflarımıza atıf yapmaktadır.³² Başka bir deyişle de “*Cumhuriyet'in temeli kültürdür, kültürün baş ögesi hârasat-i fikriyye'dir, hârasat-i fikriyye ise millî varlığımızın muhafızdır, koruyucusudur.*”³³

Atatürk, bilim, teknolojiye ve diğer kültür değerlerine toptan ‘*harâset-i fikriyye*’ adını vermiş ve onu ‘*culture intellectuelle*’ [entelektüel kültür] terimine karşılık tutmuştur.³⁴ Aydın Sayılı'ya göre: ‘*Haraset-i Fikriyye*’, entelektüel kültür karşılığı olarak, kültürün bilgi ve tefekküre ilişkin kesimine verilen addır. Temeli bilim ve teknolojiye dayanmaktadır. Bu kültür, matematik ile doğa bilimlerini içine almaktan başka, felsefi düşünce ile beşerî ilimleri de kapsamaktadır. *Entelektüel kültür*, bilime dayalı olduğu nispetle dil, din ve milliyet sınırlarını aşar, başka bir ifade ile çeşitli milletler arasında ortak olmaya ve paylaştırılmaya elverişlidir. Bununla birlikte, millî kültürümüzün de kendine özgü güçlü özellikleri vardır ve bu özellikler geleneklerimizle yakın bağlar içinde bulunurlar. Millî kültüre ve geleneklere sahip çıkmak ilerlemeye engel olmamalıdır. Atatürk entelektüel kültürde, diğer kültürlerle teması zarurî saymıştır. Böylece, millî kültür ile uluslararası kültür arasında bir yakınlık bulunmaktadır.³⁵

Atatürk'ün *harâset-i fikriyye* ibaresi; entelektüel kültür, tarih bilinci ve tarih bilgisiyyle temellendirilmiş ortak payda anlamını taşımaktadır. Atatürk inkılâpları yaparken

²⁹ Suat İlhan, a.g.m., s. 10.

³⁰ Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2017, s. 578.

³¹ Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, s. 59.

³² Aydın Sayılı, “Atatürk ve Millî Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entelektüel Kültür ve Teknoloji”, Erdem, Cilt: 3, Sayı: 9, Ankara 1987, s. 649.

³³ Mübahat Türker Küyel, “Kültür ve Medeniyet Varlıklarının Korunması Dünyaya Açılmaya Engel Olur mu?”, Millî Kültür, Sayı: 69, 1990, s. 4.

³⁴ Mübahat Türker Küyel, a.g.m., s. 5.

³⁵ Aydın Sayılı, a.g.m., s. 649; Aydın Sayılı, “Atatürk ve Millî Kültür”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ankara 1990, s. 2.

bütünleşmiş bir toplum, zenginleştirilmiş bir ortak payda yaratmayı amaçlamıştır.³⁶ Medeniyet, bir tarih bilinci içerisinde kaynakların sürekli incelenmesi, yoğun tercüme faaliyeti ve ilmî araştırmalarla yükselir. Türkiye tıp, matematik, fizik, mühendislik gibi tabii ilim ve fen alanlarına iki asır önce yönelmişti. Fakat hukuk, tarih ve filoloji alanları için bunu söylemek kolay değildir. Bu alanların matematik ve hukuk ile tamamlanması gerekmektedir. Fikren üretici bir toplumda hukukun tarih, tarihin filoloji ve hukuk ile devamlı kaynaşması ve toplumda sistematik düşünceyi, tarih bilincini ve millî kimliği anlamaya yönelik bir aydın faaliyetinin bulunması gerekir.³⁷ Onun içindir ki Atatürk *harâset-i fikriyyeyi* gerçekleştirmek adına dil ve tarih konularına özellikle yönelmiştir.

Entelektüel kültürü, bilimin, matematik, astronomi, fizik, kimya ve tabii bilimler gibi fen bilimleri sahasını temel alan kültür ile sınırlandırırsak, o zaman millî kültürün milletler arasında ortak olan yönü üzerinde dikkatimizi yoğunlaştırmış oluruz. Atatürk'ün insan düşüncesini ön plana koymuş olması, entelektüel kültürü ister istemez genel kültür kavramının belirgin bir oluşturucu ögesi haline getirmektedir. Atatürk'te millî kültür kavramı, içeriği itibarıyla, genel kültürle paralellik gösterdiğine göre, entelektüel kültürün millî kültür içinde işgal ettiği yer de aynı suretle geniş ve önemli olmaktadır.³⁸

Atatürk'ün *harâset-i fikriyye* diye dile getirdiği kavram Ziya Gökalp'in *tezhîb* olarak adlandırdığı kültür tanımına yakın bir anlam taşımaktadır. Gökalp bu konuda şunları söylemektedir; "*Fransızca kültür kelimesinin iki ayrı mânası vardır. Bu mânalardan birini hars, diğerini tezhîb tabiri ile tercüme edebiliriz. (...) Hars halkın ananelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî yazılmış ve edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, bedî ve iktisadî mahsullerinden ibarettir. (...) Tezhîbin esası, iyi terbiye görmüş olmak, mâkuulatı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiçbir taassup karıştırmaksızın, dini gösterişsiz ve samimi bir aşk ile sevmektir. Görülüyor ki tezhîb, hususi bir terbiye ile husule gelmiş hususî bir duyuş, düşünüş ve yaşayış tarzıdır.*"³⁹

Ziya Gökalp, *Tezhîb* tabiri Batı medeniyeti ile olan temasımızın hedefi ve sınırlarının kesin çizgilerle belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu konuda Japonya'yı örnek göstererek, Japonların hem dinlerini hem de milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle Batı medeniyetine katıldıklarını söylemektedir. Gökalp, *Tezhîbi* yalnız yüksel tahsil görmüş, yüksek terbiye ile yetişmiş hakiki aydınlara mahsus saymaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, hem aydın sınıfın eğitim öğretim neticesi, hem de milletlerarası temas ile kazanılan değerlerle millî kültür ve medeniyet arasındaki uyum sağlanmaktadır. *Tezhîb*, millî kültüre bağlı kalmak kaydıyla medeniyet unsurlarının halka yayılmasında etkili bir rol oynamaktadır. Böylelikle Gökalp daha öncesinde anlattığı gibi kültür-medeniyet ayrımını ikili bir yapı olarak değil, *tezhîb* aracılığıyla karşılıklı ilişki durumunda değerlendirmiştir.⁴⁰

Hars millî, *tezhîb* ise medeniyet gibi uluslararası niteliktedir. Gökalp, kültürün dış etkilerden korunmasını isterken, diğer yandan dar görüşlülüğün de önüne geçmek istemektedir; "*Bir insan harsın tesiriyle, belki de yalnız kendi milletinin harsına kıymet verir, fakat tezhîb görmüşse başka milletlerin harsları da sever ve onların lezzetlerini tatmaya çalışır. Binaenaleyh, tezhîb, temas ettiği insanları biraz insaniyetçi, biraz müsamahakâr, her ferde, her millete karşı hayırhah ve iktitaflı- éclectique yapar.*"⁴¹ Gökalp'e göre *tezhîb*, kişinin milliyetçiliği aşarak enternasyonalist [beynelmilliyetçilik] olmasına da yardım eder; çünkü Batı medeniyetinin sadece bilimsel ve teknolojik başarılarının alınmasını değil,

³⁶ Sadık Tural, "Kültürel Kimlik Kavramı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: X, Sayı: 29, Ankara 1994, s. 500.

³⁷ İlber Ortaylı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 339.

³⁸ Aydın Sayılı, "Atatürk ve Millî Kültürümüz", s. 329.

³⁹ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 96-97.

⁴⁰ Orhan Türkoğlan, Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 80-82.

⁴¹ Ziya Gökalp, a.g.e., s. 96.

Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Kavramlarına Dair Görüşleri

milletlerin kültürel değerlerinin de anlaşılıp takdir edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, millî kültürden hoşlanan '*millî zevk*' ile yalnız yabancı kültürlerden hoşlanan '*harici zevk*' birbirine karıştırılmamalıdır. Millî zevkler her zaman aslı ve daimî olmalıdır. Başka kültür ürünlerine yönelik beğeniler ve takdir duygusu sınırları aşmamalıdır.⁴² Gökalp bu konudaki fikirlerini ise şöyle izah etmektedir; "*Görülüyor ki, Türkçülük bütün aşkıyla yalnız orijinal harsına meftun olmakla beraber, şoven ve mutaassıp da değildir. Avrupa medeniyetini tam ve sistematik bir surette almağa azmettiği gibi hiçbir milletin harsına karşı istihna ve istihfaflı da yoktur. Bilakis, bütün harslara kıymet veririz ve hürmet ederiz. Hatta birçok itisafalarına hedef olduğumuz milletlerin bile, siyasi teşkilatlarını sevmemekle beraber, medenî ve harsî eserlerine meftun, mütefekkirleriyle sanatkârlarına hürmetkâr kalacağız.*"⁴³

Tezhib, *harâset-i fikriyye* teriminin anlamına yakın olmakla beraber, ondan biraz farklıdır. Uluslararası vasıflara en yakın kültür, Ziya Gökalp'in *tezhibinden* çok, *harâset-i fikriyye*'dir. Ziya Gökalp kültürün statik olduğunu ve statik olmasa da dış etkilerden korunması gerektiğini düşünmektedir. Atatürk ise dinamik bir kültürden yana olup, temeli bilimsel bilgi olan *harâset-i fikriyye* ile millî kültür özelliklerimizin gelişmesinden yanadır. Fikirselsel düzeyde arada nüans vardır diyebiliriz.⁴⁴

Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Görüşlerine Dair Genel Değerlendirmeler

Kültür sürekli değişen, dinamik bir olgudur. Belli zaman aralıklarında durağan görünür, fakat daima gelişmektedir. Kültürel değişim kültürü oluşturan öğelerin değişime uğrayıp bütünü etkilemesiyle oluşmaktadır. Başka bir anlatımla kültürel değişimleri oluşturan aslında kültür öğelerinin birinde ya da birkaçında ortaya çıkan değişme ve gelişmelerdir. Bu tür değişimler sosyolojik bakımdan bir yozlaşma değil, toplumsal etkileşimin zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir.⁴⁵

Atatürk medeniyeti de içeren bir kültür anlayışını benimsenmiştir. O, dinamik kendini yenileyen bir kültürden yanadır. Türk milleti medeniyetin dinamizmine ayak uydurmalı ve bu dinamizmin yaratılması sürecinde etkin rol almalıdır. Bununla birlikte, millî özelliklerimizin değerini kaybetmeden geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁶ Niyazi Berkes, Atatürk'ün dinamik kültürden yana olmasını şu sözleriyle desteklemektedir; "*Hars aydınının uygarlık almasında pasif bir rol oynayan statik bir destektir. Hâlbuki Batı uygarlığının kendisinin toplumsal bir mahsul oluşuna ilave olarak, bunun Türk toplumunun içinde eritilmesinde başlıca engelin bu statik hars olduğu Tanzimat'tan beri görülen şeydir. Demek ki, hars statik olmaz, asıl devrim onda olmaktadır. Hars ve medeniyet kafamızda ayrılrsa bile, değişme halinde olan bir toplumun meselelerinde birbirinden ayrı, birbirine karşıt olamaz; bu o toplumun değişmesini durdurur. Demek ki dava evvelce söylediğimiz gibi sadece bir medeniyet davası değil, aynı zamanda bir hars davasıdır. Atatürk'e kadar hiçbir Türk bunu söylemeye cesaret edememiştir.*"⁴⁷

Atatürk millî kültürümüzün akla ve bilime dayanması gerektiğini savunmuştur. Çünkü bilim, medeniyete dinamizm getiren en etkili ve verimli kültür unsurudur. Bu dinamizm kolaylıkla başka kültür unsurlarına da sirayet edebilir.⁴⁸ Atatürk bu konuyla ilgili olarak

⁴² Ziya Gökalp, a.g.e., s. 100.

⁴³ Ziya Gökalp, a.g.e., s. 102.

⁴⁴ Aydın Sayılı, "Atatürk ve Millî Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entelektüel Kültür ve Teknoloji", s. 661.

⁴⁵ Şerafettin Yamaner, Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 56; Celaleddin Çelik, "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, 2006, s. 58.

⁴⁶ Mahmut Tezcan, a.g.e., s. 61; Aydın Sayılı, a.g.m., s. 650.

⁴⁷ Niyazi Berkes, Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 98.

⁴⁸ Aydın Sayılı, a.g.m., s. 653.

Bursa'da öğretmenlere şöyle söylemektedir; “(...) her hususta milletimizin siyasi toplumsal hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki, Türk milleti, Türk sanatı, Türk iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün güzellikleriyle gelişir.”⁴⁹

Atatürk'ün kültür ve medeniyeti bir bütün olarak kabul etmesinin temelinde Osmanlı'da ortaya çıkan kültür ikiliğini ortadan kaldırmak istemesi de yatmaktadır. Tanzimat dönemine kadar Osmanlı düzeni, büyük ölçüde İslam etkisi altında bulunmaktaydı. Tanzimat döneminde ise Batının etkisiyle Osmanlı toplumunda bir kültür ikiliği meydana gelmiştir. Bu, eğitim alanına da yansımış medrese-mektep ikiliği biçiminde topluma yerleşmiştir. Bununla birlikte, ikilik hukuk düzenine de yansımış, bir yanda İslam hukuku denilen şeriat kuralları, bir yandan da Batıdan aktarılan kurallar işlemekteydi. Bu kültür ikiliğinin meydana gelişinde, İslamcılarının ileri sürdükleri “maddi medeniyet” ve “manevi medeniyet” ayrımı etkili olmuştur. Maddi medeniyet, bilim ve teknolojiyi ifade ederken, manevi medeniyet, hukuk, ahlak, ekonomi ve yaşam biçimlerinin reddedilmesi anlamına geliyordu.⁵⁰

Atatürk'ün kültür kavramına verdiği geniş mâna ile Cumhuriyet'in temellerini kuran değerler sistemi içinde hedef birliği oluşturduğu açıktır. Kültür ile medeniyet arasında fikri bir ayrılık görmek yerine millî varlığın bütünü oluşturulan maddi ve manevi unsurlar arasında bir denge kurmak hem mantığa hem de sosyolojik görüşe uygun bir yaklaşımdır. Atatürk'ün bütün sözleri ve davranışlarında millî, sosyal ve kültürel değerler arasında karşılıklı etkileşim unsurlarını sezme mümkündür.⁵¹

Atatürk eğer kültür-medeniyet ayrımı yapmış olsaydı çağdaşlaşmayı gerçekleştirilemezdi. Örneğin, hukuk alanında çağdaş ülkelerden aktarma yapması mümkün olmazdı. Uluslararası ortak olan teknoloji ve endüstri faaliyetleri de buna örnek gösterilebilir. Atatürk'ün tanımlamalarında da kültür ve uygarlığın temelde pek çok millette ortak olduğu gözlenmektedir. Bunu Atatürk'ün şu sözleriyle pekiştirmek mümkündür; “Ülkeler çeşitlidir, ancak medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu tek medeniyete katılması gerekir.”⁵²

Hilmi Ziya Ülken de bu hususta Atatürk'ün görüşlerini destekleyici fikirler öne sürmektedir. Ülken'e göre; millî kültürler medeniyete kapalı sistemler değildirler. Millet ve milletlerarası kelimeleri de birbirleriyle tezat oluşturmazlar. Tersine bütün kavramlar birbirine bağlıdır ve biri ötekiyle mümkün ve var olandır. Millî kültürlerin birbirlerinden farklı olmaları onların temeli olan teknik ve ilmin, dünya görüşünün büsbütün ayrı olmasından değil; bunların uygulamasının tabii şartlara göre farklı olmasındandır. Eskiden bu farklar tekniğin zayıf olmasından dolayı fazlaydı. Günümüzde ise şartlar değişmiştir. Çünkü yalnız bir kıta içinde değil, muhtelif kıtalar arasında da münasebetler başlamıştır. Eski, kapalı medeniyet daireleri kırılarak geniş bir dünya medeniyeti kurulmuştur. Yeni milletler ancak bu dünya medeniyetinin uzuvları olarak rol oynayabilirler. Ülken'e göre buna intibak etmeyen ve kendi içine kapanan milletlerin, millet olmaya hakları yoktur ve yok olmaya mahkûmdurlar.⁵³

Atatürk dünya ile olan iletişimi gelişmenin gerekleri arasında görmektedir. Dışa kapalı olmak yerine dünya ile etkileşim halinde olmalıyız; “Bugün bütün dünyaya gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile

⁴⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 14, s. 44.

⁵⁰ Reşat Kaynar, “Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: II, Sayı: 6, Ankara 1986, s. 579.

⁵¹ Selâhaddin Demirkan, Bir Milletın Yarattığı Lider Mustafa Kemâl Atatürk, Belge Yayınları, İstanbul, 1972, s. 229-230.

⁵² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 578.

⁵³ Hilmi Ziya Ülken, Millet ve Tarih Şuuru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 10-11.

alakasız yaşamayız. Bilakis ileri, medeni bir millet olarak medeniyet sahasının üzerine yaşayacağız.”⁵⁴ Alfred Feuillet'in 'Avrupa Milletleri Rûhiyatı' adlı eser Atatürk'ün en sevdiği kitaplar arasındadır. Kitabın altıncı sayfasını özellikle işaretlemiş ve not almıştır; “Eski Yunan'ın yükseliş nedeni dışa kapalıdır. Ama yok olup çöküşüne yine bu kapalılık neden olmuştur. Romalıların yüksek niteliği olan takip fikri ve bir araya gelerek örgütlenmek yani iş birliği düşüncesi ve dayanışma Yunanlılarda hiç yoktur.”⁵⁵ Kitabın bu bölümleri dışa kapalı olmanın neticeleri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu konuda entelektüellere büyük görev düştüğü düşünen Atatürk, Türk entelektüellerinin dünyadaki mevcut kültür ve metotlardan yararlanarak medeni dünya ile temas etmeleri ve kültür alışverişinin zaruretine işaret etmiştir. Bununla ilgili bir konuşmada; “İnsanların hayatına, faaliyetine hâkim olan kuvvet ibda [yaratıcılık] ve icat kabiliyetidir. İcadı ve yaratıcılığı yapabilen insanların ise mutlaka kültürlü olmalarının şart olduğu tebarüz etmiştir”⁵⁶ demiştir.

Erol Güngör'e göre, aydınların kültür-medeniyet ayrımı yapmalarının sebepleri arasında, örf ve geleneklerin, medeniyet kavramı içerisinde önemini yitirileceğini düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Bir taraftan Batı'nın maddi bakımdan zengin medeni vasıtalarına sahip olmak istenirken, diğer taraftan aynı medeniyetin zevkleri, aile hayatı, her türlü sosyal münasebetleri, felsefi ve dini inançları, sanat hayatının nasıl uzak tutulacağı meselesi tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, millî kültürün yok olacağı düşüncesi, bazı aydınların kültür ve medeniyeti keskin çizgilerle ayırmalarına yol açmıştır. Gökalp ve onun gibi düşünen aydınlar, değiştirilmesi istenmeyen bütün değerleri, kültür; değiştirilmesi istenenleri ise medeniyet adı altında toplamaktadırlar.⁵⁷

Gökalp, kültür ve medeniyet ayrımını yaparken, yalnızca yıkılan imparatorluğun yerine kurulmakta olan millî devletin kültürel temelini oluşturmayı değil, aynı zamanda Avrupa'nın üstünlüğü karşısında hem Avrupa gibi olma isteğini hem de millî benliği koruma ihtiyacını giderecek bir kavramsallaştırmayı amaçlamıştır.⁵⁸

Heyd, Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımına ilişkin şu eleştirilerde bulunur; Gökalp, milletlerarası değerleri medeniyete, hisleri, hükümleri, mefkûreleri ise harsa dahil etmektedir. Akli, bilimi, bilgiyi, yöntem ve tekniği medeniyetin bölümleri saymaktadır. Harsın hissi ve subjektif yanı varken, medeniyete ait değerler fikri, objektif ve çok kez maddi bir mahiyet göstermektedir. Kültüre dair unsurlar toplumun belleğinde şekillenir. Oysa medeni değerler bilinçli olarak doğar ve gelişir. Heyd'e göre Gökalp, birçok tarifinde olduğu gibi konuya hissi ve taraflı yaklaşmaktadır. Kültüre, orijinallik, sadelik, tabiiyet, güzellik gibi iyi vasıflar atfederken; medeniyette ise, tam tersine bu vasıfları değerlendirmeye almaz. Bu gayri ilmî davranışının bir sebebi, Gökalp'in akıl yoluyla kabul etmek zorunda kaldığı değerlere ilişkin iç çatışmasını yansıtmaktadır. Bu davranışın diğer bir sebebi de bu kuramı açıklamaya çalıştığı tarihî şartlarda görmek gerekir. Gökalp Türkleri kültür yönünden zengin, medeniyet yönünden eksik görmektedir. Dolayısıyla, kültürün önemine dikkat çekmeye ve vatandaşlarını medeniyetin sakıncaları hakkında uyarmaya çalışmaktadır.⁵⁹

Heyd, Gökalp'in kültür medeniyet ayrımını siyasi bir amaç olarak açıklamaktadır. Medeniyet değerleri, çeşitli kültürlerde ortak unsurlardan başka bir şey değildir biçimindeki tanımlaması Gökalp'i temel teorilerinden birisi olan; “her millet kendine özgü ve bağımsız kültürünü yer aldığı medeniyet çerçevesinde olduğu gibi korur” kuramına götürmektedir. Heyd, Gökalp'in milliyetçilik inancı yüzünden medeniyetin millî kültüre olan kesin ve yıkıcı

⁵⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 14, s. 41.

⁵⁵ Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Cilt: 5, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 306.

⁵⁶ Afet İnan, a.g.e., s. 375.

⁵⁷ Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990, s. 10-12.

⁵⁸ Yılmaz Özakpınar, İnsan Düşüncesinin Boyutları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 234.

⁵⁹ Uriel Heyd, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 76.

etkisini görmezlikten geldiğini söyler. Ona göre yeni bir medeniyeti benimseyen bir milletin ana kültürü bazı değişikliklere uğrar. Gökalp, medeniyetin özellikle de modern medeniyetin millî kültürün temellerini sarstığını görmezlikten gelir. Bu da Gökalp'in ilmî objektiflik iddiasıyla bağdaşmamaktadır. Fakat hocası Durkheim farklı düşünmektedir. O, kültürler arasındaki farklılıkları giderme özelliği nedeniyle sık sık çağdaş medeniyetin eşitleme eğiliminden bahsetmektedir. Durkheim kültür-medeniyet ayrımı yapmamaktadır. Her iki kavram “*en yüksek beşerî değerler bütünü*” ya da “*düşünceler, duygular, inançlar ve davranış ilkeleri bütünü*” şeklinde tanımladığı medeniyet kavramını kullanmaktadır.⁶⁰ Gökalp'te kültür yaratıcısı olan toplum, Durkheim'de medeniyetin kaynağı ve koruyucusu olarak tanımlanır.⁶¹

Emre Kongar' göre; Gökalp'in en zayıf kaldığı konu kültür-medeniyet ayrımıdır. Kültür ve medeniyet maddî araçlardan ve manevî değerlerden oluşur. Maddî araçlarla, manevî değerler arasında da çok yoğun bir etkileşim vardır. Bir toplumun maddî araçlarının ve manevî değerlerinin toplamı o toplumun kültürünü ya da medeniyetini oluşturur. İki farklı toplumun etkileşimi, yalnızca manevî değerlere ya da maddî araç-gereçlerin alışverişine özgü olabilir. Başka bir ifadeyle, bir toplum başka bir toplumdaki yalnızca ‘din’ veya ‘teknik’ almaz, etkileşim başlayınca bu günlük yaşamın bütün alanlarını kapsayacaktır. Kongar'a göre; Gökalp'in batı medeniyetinin bilimini, tekniğini, aklını alıp, öteki hars alanlarını millî kültürün özgün öğeleriyle doldurma önerisi olanaklı değildir. Doğrusu, tüm yaşam alanlarında etkileşimin gerçekleştirilmesi ve yeni birleşimlere varılmasıdır.⁶²

Yılmaz Özakpınar'a göre; Gökalp medeniyeti akıl ve metoda, kültürü ise duygulara indirgemektedir. Kültürü bizim millî benliğimiz olarak gördüğü için de onun değişmeyeceğini savunmaktadır. Başka bir deyişle, sosyal kurumların duygu ögesinin değişmeden kalacağını, akıl ve metod ögesinin Avrupa medeniyetinden alınarak yerli kültürdeki duygu ögesine monte edileceğini söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında başka bir medeniyetin akıl ve metod ögesinin yerli kültürün duygu ögesine sorun çıkarmadan nasıl monte edilebileceği bir tartışma konusudur. Bütün kültür oluşumlarında akıl ve duygu birlikte çalışır. Yapılan işin niteliğine göre sırf aklın ya da duygunun ürünü olan hiçbir kültür ögesi yoktur. Bireysel irade ve metod ürünü ya da kendiliğinden doğal olarak meydana gelen bütün eser ve eylemler kültür ögesidir. Bunların bir kısmına kültür, bir kısmına medeniyet demek sadece karışıklığa neden olmaktadır.⁶³

Hilmi Ziya Ülken ise; Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımını madde (muhteva) ve şekil olarak iki temele dayandırmaktadır. Ülken'e göre; her şeyi Batı'da görmek yanıltır, çünkü kişiliğimiz kaybolabilir ve bununla birlikte millî şuurun kendi içine kapanması da medeniyet bağlantısının kesilmesine sebep olur. Gökalp kültür-medeniyet ikiliğini sonuna kadar götürmek için bazı zorlamalara da razı olmaktadır. Sözelimi, felsefeyi kültüre mal ederken, yöntem ister istemez medeniyette kalmaktadır. Eleştirisine devam eden Ülken “(...) *Her kültürün meydana gelmiş eserleri (Gökalp'in kendi deyimiyle 'yaratılmış aklı') artık yaratılmış olan ve statik olan medeniyettir. Kültür 'üretim', medeniyet 'ürün'dür. Bunun için medeniyet kolay alınır, her yere sokulur. Fakat bu ortak yaratılışa katılmadıkça, yaratıcı olmadıkça kültür meydana gelemez. Gökalp Türk Medeniyeti Tarihi eserinde bu ikiliği kaldırmıştır. Çünkü orada Türk kültürünün tarih boyunca meydana getirdiği ürünler üzerinde düşünüyor. Şu hâlde çağdaş tekniği almak ve zihniyette, ruhta millî kalmak değil, bütün olarak çağdaş olmak, ruhta, zihniyette çağdaş olarak kültürü yaratıcı hale getirmekten söz edilebilir*” demiştir.⁶⁴

⁶⁰ Uriel Heyd, a.g.e, s. 78.

⁶¹ Orhan Türkdoğan, a.g.e., s. 36-37.

⁶² Emre Kongar, a.g.e., s. 65-66.

⁶³ Yılmaz Özakpınar, a.g.e., s. 240-241, 246-247.

⁶⁴ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yayınları, İstanbul 2005, s. 326-327.

Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Kavramlarına Dair Görüşleri

Cevat Özyurt'a göre, Gökalp'in medeniyet anlayışı konjonktürel bir değişim göstermektedir. Gökalp'in düşüncesinde temel sorun 'milletleşme'dir. Medeniyet kavramını milletleşme sorununa bağlı olarak ele almıştır. Gökalp'in medeniyete dair görüşlerini sınırları çok belirgin olmamakla birlikte üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde, Osmanlı Devleti'nin bekası için Osmanlı milliyetçiliğini gerekli görmüştür. Osmanlı'nın Doğu ve Batı medeniyetlerini sentezleyerek yeni bir medeniyet kurması gerektiğini savunmuştur. Daha sonra devletin bekasını ancak Türklük ruhunun canlanmasına bağlı olduğunu görür. Çünkü, her milletin farklı bir medeniyeti olduğundan, Osmanlı Avrupa medeniyetlerinden biri yerine kendi benliğinden bir medeniyet meydana getirmelidir. Son dönemde ise; Yeni Türk devletinin güçlendirecek millî değerlerin ve Türklük anlayışının ne olması gerektiği üzerinde durmuştur. Kültürün milletlerarası bölümüne 'medeniyet', millete ait bölümüne de 'hars' adını vererek, millet ile milletlerarası toplumsal ilişkileri uzlaştırmaya çalışmıştır. Günümüzde Gökalp'in medeniyet hakkında bilinen görüşleri daha çok bu son döneme aittir.⁶⁵

Atatürk 1923 yılında Gökalp'i Halk Fırkası'nın programını⁶⁶ hazırlamakla görevlendirmiştir.⁶⁷ Gökalp Türk milletinin mefkûresini köken olarak halkta, simge olarak da Atatürk'te görüyordu. "*Bir milletin yeni mefkûresi doğunca, bu mefkûreye timsal olacak bütün müesseseler ve şahıslar kıymet bulmaya başlar. Mesela, Türklük mefkûresi doğunca, en büyük kıymet onun timsali olan halka ait oldu. Halk lisanı, halk vezni, halk musikisi, halk edebiyatı, Türkçe hutbe gibi Türklüğünü muhafaza etmiş müesseseler kıymet buldular. Şahsi olarak da Türkçülüğü şeniyet sahasına çıkararak Gazi Paşa Hazretleri, en büyük şan ve şerefin tecelligâhı oldu.*"⁶⁸ Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi; Ziya Gökalp milleti ve millî kültürü tek sosyolojik gerçeklik olarak kabul etmiş ve Mustafa Kemal'i milletin ideallerini temsil eden eylem adamı olarak görmüştür. Gökalp'in toplum felsefesi, millî kültürün yok edilemez gerçekliği ve millî kültürü millî örf ve âdetlerin oluşturduğu tezine dayanmaktadır. Bu sebeple, kanunla yapılan inkılâplara toplumun direnç göstereceğini düşünmüştür. Kültürün devamlılığı savunarak değişimin bir sosyolojik sürece bağımlı olduğu noktası üzerinde durmuştur. Halil İnalçık'a göre; konu sosyal değişmeye gelince, kültür ve medeniyet ayrılığını kabul etmeyen ve yukarıdan kanunlarla hızlı batılılaşma gereğine inanan Atatürk ile Gökalp arasında fikir ayrılığı olmuştur.⁶⁹

Niyazi Berkes, fikir ikiliğinin sadece bu konuda değil bütün inkılâplarda yaşandığını ifade etmektedir. Esas kırılma medeni kanun görüşmelerinde kendini göstermiştir. Kurulan komisyon İsviçre Medeni kanununun model olarak alınması kararına rağmen; Gökalp'in hars ideolojisine uyarak tasarı hazırlamıştır. Komisyon Türk harsına uygun diye Hanefi, Şafi ve bir kısım Maliki fıkıh okullarının bir karmasını yaratmışlardı. Bazı hükümler Cevdet Paşa'nın Mecelle'sinden beri gerideydi. Berkes'e göre; Atatürk o zamandan itibaren hars kavramının arkasında uluslaşmaya aykırı bir şeyler olduğunu anladı ve bunu önledi. Bununla birlikte Berkes; bu tür ikiliklerin normal olduğunu, Gökalp'in bağımsızlığını bir savaşla

⁶⁵ Cevat Özyurt, "Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'in Medeniyet Anlayışı", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 31, 2005, s. 179-198.

⁶⁶ Atatürk, 8 Nisan 1923'te Müdafaa-i Hukuk Fırkası'nın Dokuz Umde Beyannamesi'ni kabul etmiştir. Bu Dokuz İlke; Millî Egemenlik, TBMM'nin Yetkileri, Adli Reform, Vergi Reformu, Banka Reformu, Demiryolları Yapımı, Eğitim Kurumlarında Birlik, Askerlik Süresinin Kısaltılması, Memleketin İmarıdır. Ziya Gökalp'in Dokuz Umde'ye katkısı büyüktür. İlkeleri açıklamak amacıyla "Doğru Yol" başlığıyla bir kitapçık yayınlamıştır. Ergun Sav, Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001, s. 29.

⁶⁷ Atatürk Anadolu'ya geçtiğinde Gökalp, Malta'da sürgünde bulunmaktaydı. Gökalp, Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Anadolu hareketinin başarısına inanmış, 1923 yılında Atatürk'ün davetini kabul ederek Ankara'ya gitmiştir. Ergun Sav, a.g.e., s. 22-23.

⁶⁸ Ziya Gökalp, Makaleler IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, s. 53-54.

⁶⁹ Halil İnalçık, a.g.e., s. 185.

kazanmış bir millet içinde değil, bir imparatorluğun çöküş dönemi içinde yaşadığını ve döneminin pek çok aydını gibi çöküşü durdurmak için çıkar bir yol aradığını unutmamak gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁰

Emre Kongar ise, farklı bir değerlendirmeye Atatürk-Gökalp etkileşimine önem vermektedir. Gökalp Türk milliyetçiliğinin geliştirilmesinde Atatürk'ün eylemine büyük katkılarda bulunmuştur. Eğer Gökalp bir süre daha yaşasaydı,⁷¹ Türk inkılâbının daha sağlam temellere oturması için çalışacaktı. Millî mücadeleden sonra tüm düşüncelerini, yeni kurulan düzen çerçevesinde gözden geçirmeye ve yenilemeye başlamıştır. Gökalp'in her zaman önceliği milletin kurtulmasıydı ve bütün çalışmaları bu amaca yöneliktir. Turancılıktan yola çıkıp, millî bilinç kavramında karar kılmasının sebebi de kurtuluşu burada görmesiydi.⁷²

Sonuç

Ziya Gökalp kültür ve medeniyet ayrımı yapan sosyologlardandır. Kültürün millete özgü olduğunu ifade ederek, bir milletin din, dil, ahlâk, hukuk, akıl, estetik, güzel sanatlar, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünü olarak görmüştür. Medeniyeti ise bireylerin iradî olarak yaptıkları davranışların sonucu olarak vurgulamıştır. Hukuk, güzel sanatlar, iktisat ve pozitif bilimle ilgili bilgiler yöntem ve irade ile ilgili şeylerdir. Bir medeniyetin ilmî kavramları halktan halka geçerek tüm insanlığı içine alır. Gökalp'e göre; medeniyete ait kavramlar bir milletin kültürüne gerçek anlamda uyum sağlayabilirse millî kültürün öğeleri haline gelebilirler. Atatürk ise kültür-medeniyet ayrımına karşıdır. Kültürü toplumun devlet hayatında, düşünce hayatında ve ekonomik hayatta yapabileceklerinin toplu sonucu olarak tanımlamaktadır. O'na göre; yüksek bir kültür, onun sahibi olan millette kalmaz diğer milletlere de tesir eder. Bazı milletler yüksek ve yaygın kültürü medeniyet olarak tanımlamaktadırlar. Gökalp zamanla medeniyet tarifini genişletmiş kültür tarifine yakın bir anlayışı benimsemiştir. Kültürün milletlerarası bölümüne '*medeniyet*', millete ait bölümüne de '*hars*' adını vererek, millet ile milletlerarası toplumsal ilişkileri uzlaştırmaya çalışmıştır. Gökalp Fransızca *culture* kelimesinin iki anlamı olduğunu, birinci anlamı karşılamak için *hars*, ikinci anlamını karşılamak için ise *tezhib* kelimesini kullanmaktadır. *Hars millî*, *tezhib milletlerarası*dır. Gökalp Tezhibi yalnız yüksek tahsil görmüş görmüş aydınlara mahsus saymaktadır. Aydınlar milletlerarası temas ile kazandıkları değerlerle millî kültür ve medeniyet arasındaki uyumu sağlamaktadırlar. *Tezhib* millî kültüre bağlı olmak kaydıyla medeniyet unsurlarının halka yayılmasında etkili rol oynamaktadır. Atatürk'ün *harâset-i fikriyye* kavramı ise Gökalp'in *tezhib* olarak adlandırdığı kültür tanımına yakın bir anlam taşımaktadır. Atatürk bilim, teknolojiye ve diğer kültür öğelerine toptan *harâset-i fikriyye* adını vermiş ve onu entelektüel kültür terimine karşılık tutmuştur. *Harâset-i fikriyye* kavramı; entelektüel kültür, tarih bilinci ve bilgisiyle temellendirilmiş ortak payda demektir. Atatürk entelektüel kültürde diğer kültürlerle teması zarurî saymıştır. Millî kültürümüze sahip çıkmak ilerlemeye engel olmaz, uluslararası kültürle yakınlık kurulmasını sağlar. Bununla birlikte Gökalp kültürün statik olduğunu ve dış etkilerden korunması gerektiğini düşünür. Atatürk ise; dinamik kültürden yana olup millî kültür özelliklerimizin gelişmesinden yanadır. Atatürk'ün kültür ve medeniyet ayrımı yapmamasının temelinde Osmanlı'dan miras kalan kültür ikiliği yatmaktadır. Kültür ikiliği çağdaşlaşmanın önündeki en önemli handikaplardan biridir. Atatürk kültür ikiliğini ortadan kaldırarak özellikle hukuk, eğitim, kültür gibi alanlarda çağdaşlaşmanın hız kazanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Ziya Gökalp ve onun düşünen gibi aydınların kültür ve medeniyet ayrımı yapması, örf ve ananelerin medeniyet kavramı içinde önemini yitireceğini ve millî

⁷⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 96-98.

⁷¹ Ziya Gökalp, 25 Ekim 1924'te Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra ölmüştür.

⁷² Emre Kongar, a.g.e., s. 66-68.

Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Kavramlarına Dair Görüşleri

kültürün bundan zarar göreceğini endişesidir. Bu nedenle değiştirilmesini istemedikleri değerlere kültür, değiştirilmek istenenlere ise medeniyet adını vermişlerdir.

Ziya Gökalp'in her zaman önceliği milletin kurtulmasıydı ve bütün çalışmaları bu amaca yöneliktir. Bu nedenle kültür ve medeniyete dair görüşleri konjonktüre göre farklılık göstermektedir. O'un fikirleri Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminde yöneticilere ve aydınlara yol göstermiştir. Atatürk ise kültürü bir bütün olarak tanımlamış, bütün öğelerine ayrı ayrı özen göstermiştir. Kültür öğeleri kendini yenilerken "millî"lik vasfını asla yitirmemek zorundadır. Böylelikle millî kültür çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkacak ve uluslararası alanda kendini gösterecektir. Uygarlık yolunda başarılı olmak millî kültür vasıflarının korunması ve yükseltilmesiyle mümkündür.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

- Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara 2001.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- BERBER, Şarika Gedikli, "Atatürk'ün Millî Medeniyet Ufku", Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:4, 2009, s. 155-166.
- BERKES, Niyazi, Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇELİK, Celaledin, "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, 2006, s. 43-63.
- DEMİRKAN, Selâhaddin, Bir Milletın Yarattığı Lider Mustafa Kemâl Atatürk, Belge Yayınları, İstanbul 1972.
- DÖNMEZER, Sulhi, "Çağdaşlaşma Uygarlık ve Türk-Toplumı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 31, Ankara 1995, s. 5-19.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Kültüre Dair", Türk Yurdu, Sayı: 253, Şubat 1956, s. 571-574.
- GÜNGÖR, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990.
- HEYD, Uriel, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- İLHAN, Suat, "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 18, 1990, s. 459-471.
- İNALCIK, Halil, Atatürk ve Demokratik Türkiye, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007.
- İNAN, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- KAPLAN, Mehmet, "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar", Türk Kültür ve Medeniyeti, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, Ankara 1976, s. 53-80.
- KAYNAR, Reşat, "Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: II, Sayı: 6, Ankara 1986, s. 579-583.
- KONGAR, Emre, Kültür Üzerine, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- KONGAR, Emre, Türk Toplum Bilimcileri I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- KÜYEL, Mübahat Türker, "Kültür ve Medeniyet Varlıklarının Korunması Dünyaya Açılmaya Engel Olur mu?", Millî Kültür, Sayı: 69, 1990, s. 4-9.
- MUMCU, Ahmet, "Atatürk'ün Kültür Anlayışında Hukukun Yeri", Belgelerle Türk Tarihi, Sayı: 58, 2001, s. 25-33.
- ORTAYLI, İlber, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, İnsan Düşüncesinin Boyutları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.
- ÖZYURT, Cevat, "Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'in Medeniyet Anlayışı", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 31, 2005, s. 179-198.
- PARLA, Taha, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, Deniz Yayınları, İstanbul 2009.
- SAV, Ergun, Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001.

Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Kavramlarına Dair Görüşleri

- SAYILI, Aydın, "Atatürk ve Millî Kültür", Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ankara 1990, s. 2-8.
- SAYILI, Aydın, "Atatürk ve Milli Kültürümüz", Erdem, Cilt: 6, sayı 17, Ankara 1990, s. 325-349.
- SAYILI, Aydın, "Atatürk ve Milli Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entelektüel Kültür ve Teknoloji", Erdem, Cilt: 3, sayı: 9, Ankara 1987, s. 609-672.
- TEZCAN, Mahmut, Atatürk ve Eğitim Bilimleri, Anı Yayıncılık, Ankara 2000.
- TURAL, Sadık, "Kültürel Kimlik Kavramı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: X, Sayı: 29, Ankara 1994, s. 497-501.
- TURAN, Şerafettin, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2017.
- TURAN, Şerafettin, Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Millet ve Tarih Şuuru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yayınları, İstanbul 2005.
- YAMANER, Şerafettin, Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.
- YILDIRIM, Ayşe, "Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: Kültür-Uygarlık Tezi", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 9, 2013, s. 1-20.
- Ziya Gökalp, Makaleler IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977.
- Ziya Gökalp, Makaleler IX, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.
- Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu / Author's Note. Bu makale, Prof. Dr. Şerafettin Can Erdem danışmanlığında yürütülen "Atatürk'ün Fikrî Altyapısının Türk İnkılabına Etkileri" adlı doktora tezinden türetilmiştir. / This article is derived from his PhD dissertation entitled "The Effects of Atatürk's Intellectual Infrastructure on the Turkish Revolution", conducted under the supervision of Prof. Dr. Şerafettin Can Erdem.